

Barbara Surma

Teoretyczne założenia kształtowania postawy twórczej dzieci w wieku przedszkolnym = Theoretical assumptions shaping creative attitude in preschool children

Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce : kwartalnik dla nauczycieli nr 4, 13-28

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Barbara Surma

Teoretyczne założenia kształtowania postawy twórczej dzieci w wieku przedszkolnym

Theoretical assumptions
shaping creative attitude
in preschool children

Wprowadzenie

Potrzeba kształtowania postawy twórczej małego dziecka wynika z wielu przesłanek teoretycznych i praktycznych. Z punktu widzenia pedagogicznego można rozważyć twórczość jako:

- wszelkie przejawy aktywności dziecka, wynikające z jego wrodzonych predyspozycji i potrzeb rozwojowych za pomocą, których wyraża siebie, a także poznaje otaczającą rzeczywistość;
- proces;
- postawę;
- zdolność do przetwarzania rzeczywistości;
- wyrażanie siebie poprzez dzieła i wytwory wykonane spontanicznie i samodzielnie;
- pewne dyspozycje emocjonalno-poznawcze dziecka.

Kształtowanie postawy twórczej w przedszkolu wiąże się z zakładanymi i realizowanymi celami i treściami wychowawczymi oraz z metodami stosowanymi w pracy dziecka i nauczyciela-wychowawcy. Kształtowanie

postawy twórczej będzie dotyczyło osoby dziecka jako podmiotu wychowawczego, a także osoby dorosłej odpowiedzialnej za jego rozwój. W niniejszym tekście odpowiemy na pytania:

- Jak rozumiana jest twórczość, aktywność i postawa twórcza dziecka?
- Jakie czynniki sprzyjają wychowaniu postawy twórczej dziecka przedszkolnego?
- Jakie są obszary edukacyjne sprzyjające postawie twórczej dziecka w wieku przedszkolnym?

Celem artykułu jest przybliżenie tylko kilku wybranych aspektów z pogranicza teorii i praktyki kształtowania postawy twórczej dziecka przedszkolnego. Przesłankami przewodnimi dokonanego wyboru było wskazanie tego, co najistotniejsze dla pracy nauczyciela-wychowawcy małego dziecka odpowiedzialnego za kształtowanie jego postawy twórczej tak ważnej dla rozwoju jego osobowości.

Twórczość, aktywność i postawa twórcza dziecka

Postawa twórcza wiąże się z szerszym pojęciem, jakim jest twórczość, które to w rozumieniu „działań człowieka przynoszących rzeczy nowe i cenne”¹ pojawiło się stosunkowo niedawno, bo dopiero sto lat temu. Twórczość w kulturze europejskiej, jak podaje Krzysztof. J. Szmidt, początkowo była przypisywana tylko i wyłącznie działaniom Boga (wyłączny atrybut Boga, który tworzy z niczego), następnie działaniom artysty (w XIX wieku twórczość przypisywano artystom jako tym, którzy tworzą coś nowego, fikcyjnego) i na samym końcu działaniom człowieka². Dopiero w XX wieku zauważono, że każdy człowiek, a nie tylko artysta, może być twórczy, a jego twórczość może się przejawiać we wszystkich dziedzinach ludzkiej aktywności. Człowiek twórczy to taki, który jest zdolny do wytwarzania czegoś nowego, a może to być dzieło lub nowe działanie. W ostatnich latach badaniem twórczości zajmują się nie tylko pedagodzy, ale przede wszystkim filozofowie, psychologowie, socjologowie, historycy i historycy sztuki. Jednakże nadal pojęcie twórczości nie zostało w sposób jednoznaczny zdefiniowane. Jego naukowe rozumienie przeplata się z potocznym, co warunkuje różne rozwiązania w praktyce pedagogicznej. Dodatkowo istnieją różne podejścia co do rozumienia twórczości dziecka. W tym przypadku przyjmujemy poglądy podmiotowo-humanistyczne, które uznają, że dziecko jest twórcze. Robert Gloton i Claude Clero twierdzą, że twórczość dziecka jest związana z rozwojem, budowaniem siebie i wynika z potrzeby wzrastania³. Przejawia się w aktywności dziec-

¹ K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, Gdańsk 2007, s. 57.

² Tamże, s. 58.

³ R. Gloton, C. Clero, *Twórcza aktywność dziecka*, przekł. I. Wojnar, Warszawa 1976, s. 54-65.

ka, tworzeniu dzieł, które są „rezultatem pracy wyobraźni, która organizuje i porządkuje oraz przekształca informacje ze świata zewnętrznego”⁴. Przyjęte założenie jest podstawą naszych dalszych rozważań.

Twórczość można rozpatrywać w czterech wymiarach. K.J. Szmidt podaje, że w literaturze przedmiotu uwzględnia się:

- wymiar atrybutywny (wytwór);
- wymiar procesualny (proces psychiczny);
- wymiar personologiczny (osoba twórcy);
- wymiar stymulatorów (czynniki zewnętrzne warunkujące proces tworzenia)⁵.

Dla pedagogów wychowania przedszkolnego szczególnie istotne będzie zrozumienie, na czym polega twórczość dziecka we wszystkich wskazanych wymiarach, bowiem różni się ona od twórczości osoby dorosłej.

Przyjęcie atrybutywnego aspektu twórczości dziecka, stanowi w pewnym stopniu potrzebę innego pojmowania twórczego dzieła, które ma być nowe i cenne. Kryterium twórczości określane przez wartość dzieła ogranicza, zdaniem K.J. Szmidta, „szansę rozpoznania potencjału twórczego jednostki i prognozy jej twórczego działania oraz rozwoju, a w konsekwencji – przewidywania wartości powstającego dzieła”⁶. Można bowiem zakładać, że każde dzieło wykonane przez dziecko, jako wyrażanie siebie spełnia kryterium nowości, ale istnieje pytanie, czy ma ono wartość użyteczną. Czy, inaczej mówiąc, jest ono cenne dla jakiejś grupy osób a jeśli tak, to w jakim sensie? Pomocą w zrozumieniu tego aspektu jest opinia dwóch francuskich pedagogów-klasyków w tej dziedzinie R. Glotona i C. Clero, którzy porównują aktywność twórczą artysty, wzbogacającą ludzkość do tego, co dzieje się w szkole. Piszą: „każde oryginalne osiągnięcie jednego dziecka powiększa kulturalne bogactwo grupy i tym samym wzmacnia jej zdolność do samowychowania”⁷. Z punktu widzenia pedagogicznego przyjmujemy szersze pojęcie twórczości ukierunkowane raczej na działanie podmiotu i jego wysiłek twórczy niż na ocenę wartości samego dzieła. Zdaniem wymienionych autorów, „tworzyć to znaczy wyrażać to, co ma się w sobie”, a „wszelki autentyczny wysiłek twórczy jest czymś wewnętrznym”⁸. Słowa te wskazują na proces, który zachodzi w trakcie tworzenia, wyrażania swoich myśli, uczuć, postrzegania świata. Ten aspekt jest istotny dla kształtowania postawy twórczej dziecka, która będzie „bezwartościowa, jeśli nie doprowadzi do aktu twórczego, i do dzieła, które jest miarą wszystkiego”⁹.

⁴ K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, dz. cyt., s. 173.

⁵ Tamże, s. 62.

⁶ Tamże, s. 63.

⁷ R. Gloton, C. Clero, *Twórcza aktywność dziecka*, dz. cyt., s. 41.

⁸ Tamże, s. 31.

⁹ Tamże, s. 39-40.

Ujęcie twórczości w kontekście osoby twórcy wskazuje na jego cechy osobowościowe, właściwości psychiczne, które dla pedagogicznego podejścia będą pomocne w tworzeniu odpowiednich warunków dla ich ukształtowania¹⁰. Psychologia twórczości podejmuje badania na temat procesów psychicznych, takich jak: operacje intelektualne, percepcja, myślenie, pamięć, prowadzące do ujawniania się twórczych idei, których wyniki są wskazówką dla pracy pedagogicznej z dzieckiem. Wszystkie trzy wymiary rozumienia twórczości prowadzą do konkluzji związanej z ostatnim jej ujęciem, czyli czynników stymulujących bądź hamujących rozwój twórczości dziecka. Roman Schulz podaje, że wszelka aktywność, w tym twórcze działanie zależne jest od określonych warunków, kontekstów i środowiska szeroko rozumianego, które zostaną omówione w dalszej części artykułu¹¹.

Zakładamy, zgodnie z humanistycznymi koncepcjami, że dziecko jest zdolne do kształtowania własnej osobowości, poczucia godności ludzkiej oraz podmiotowego działania, które wiąże się z twórczością, wyrażającą się w jego własnej aktywności. Cechami własnej aktywności jest pewna samorzutność, samodzielność działania, wynikająca z potrzeb dziecka. S. Szuman uważa, że własna aktywność wynika z osobiście podjętej decyzji, ma pewien określony cel, jest samodzielnie kierowana, wykonywana na własną odpowiedzialność, a także realizowana jest dla własnego zadowolenia, a nie dla uzyskania czyjeś aprobaty. Ponadto dodaje, że własna aktywność to „skłonność i zdolność do żywego i czynnego reagowania uwagą, uczuciem i myślą na rozmaite bodźce, sytuacje i zadania, które stwarza życie i wychowanie szkolne”, a także „dążenie do poznania, zbadania i opanowania rzeczy i faktów, które nas zaciękały”¹². Aktywność własna może przybierać charakter twórczy bądź odtwórczy. R. Gloton i C. Clero uważają, że aktywność twórcza jest procesem najbardziej tajemniczym ze wszystkich czynności i może przybierać różnorodne formy¹³. Maria Przetacznik-Gierowska podaje, że aktywność stanowi fundamentalny czynnik rozwoju psychicznego człowieka i jest charakterystycznym stanem, pozwalającym na czynną regulację stosunków jednostki z otoczeniem¹⁴. Aktywność może być rozpatrywana jako różnorodne działanie organizmu przejawiające się w jego zewnętrznie dostrzegalnych zachowaniach, a także zachodzących w nim procesach. Dzięki aktywności człowiek zaspokaja potrzeby biologiczne, społeczne,

¹⁰ K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, dz. cyt., s. 65.

¹¹ R. Schulz, *Twórczość – społeczne aspekty zjawiska*, Warszawa 1990, s. 329.

¹² S. Szuman, *Aktywność własna jako czynnik rozwoju dziecka w okresie 7-14 lat*, „Nowa Szkoła”, (1956) 6, s. 566.

¹³ R. Gloton, C. Clero, *Twórcza aktywność dziecka*, dz. cyt., 34-37.

¹⁴ M. Przetacznik-Gierowska, *Zmiany rozwojowe aktywności i działalności jednostki*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, red. M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, Warszawa 2000, s.151.

kulturalne oraz wypełnia zadania wynikające z uczestnictwa w życiu społecznym. Zdaniem Marii Tyszkowej, aktywność jednostki przejawia się w jego zachowaniu, czynnościach, reakcjach, działaniu czy działalności¹⁵. U człowieka dorosłego aktywność ma charakter ukierunkowany, zorganizowany natomiast u dziecka przedszkolnego cechy te dopiero się rozwijają. Aktywność przejawiająca się na zewnątrz w formie czynności może polegać na przystosowaniu się do istniejącej rzeczywistości lub na jej przekształcaniu, tworzeniu nowej, dzięki czemu jednostka dąży do samorealizacji.

Twórcza aktywność dziecka prowadzi do rozwoju intelektualno-sprawnościowego (dziecko zdobywa odpowiedni zasób wiadomości, umiejętności i doświadczeń) oraz uczuciowo-wolitionalnego (są to: uwaga, zainteresowania, uczucia, przekonania, uznawanie wartości i postawy), które w całości przyczyniają się do kształtowania jego twórczej postawy¹⁶. Zdolność twórczego wyrażania siebie czy kreatywnego eksplorowania świata wymaga stworzenia dziecku odpowiednich warunków oraz przyjaznej atmosfery, stymulującej rozwój poznawczy i rozbudzającej w nim różnorodne kompetencje osobowościowe, merytoryczne i społeczne¹⁷. Jerzy Kujawiński wskazuje, że stymulowanie aktywności twórczej dzieci, którą rozumie jako ich osobistą działalność podejmowaną chętnie, opartą na własnych pomysłach, świadomą celu, przynoszącą zadowolenie, powinno opierać się na zadaniach problemowych zintegrowanych z ich potrzebami, których efektem będzie stworzenie lub odkrycie dla nich czegoś nowego i pożytecznego¹⁸.

Prawidłowo stymulowana aktywność własna dziecka może prowadzić w przyszłości do ukształtowania postawy twórczej, która uznawana jest najczęściej jako:

- „zespół dyspozycji emocjonalnych, który czyni jednostkę zdolną do podejmowania ryzyka związanego z operacją rozkładania oraz ponownego składania obrazu świata”¹⁹;
- „zespół dyspozycji emocjonalno-motywacyjnych, poznawczych i sprawczych, który w sprzyjających warunkach zewnętrznych pozwala dziecku reorganizować dotychczasowe doświadczenia i w oparciu o jego składniki tworzyć lub odkrywać coś dla niego nowego i pożytecznego”²⁰;
- „względnie stałą i zgodną organizację wiedzy i przekonań, uczuć, motywów oraz pewnych form działań i reakcji ekspresyjnych podmiotu, związaną z określonym przedmiotem”²¹;

¹⁵ M. Tyszkowa, *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*, Warszawa 1977, s. 13.

¹⁶ W. Puślecki, *Wspieranie elementarnych zdolności twórczych uczniów*, Kraków 1999, s. 21.

¹⁷ Tamże, s. 8.

¹⁸ J. Kujawiński, *Rozwijanie aktywności twórczej uczniów klas początkowych*, Warszawa 1990, s. 48.

¹⁹ M. Malicka, *Uroki i trudy twórczego życia*, Warszawa 1982, s. 33.

²⁰ J. Kujawiński, *Rozwijanie aktywności twórczej uczniów klas początkowych*, dz. cyt., s. 46.

²¹ T. Mądrzycki, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1977, s. 20.

- „ukształtowana (genetycznie i poprzez indywidualne doświadczenie) właściwość poznawcza i charakterologiczna, wykazująca tendencję, nastawienie lub gotowość do przekształcania świata rzeczy, zjawisk, a także własnej osobowości. Jest to więc aktywny stosunek człowieka do świata i życia, wyrażający się w potrzebie poznawania, przeżywania i świadomego (co do celu, a nie procesu) przetwarzania zastanej rzeczywistości i własnego «Ja»”²².

Na zakończenie teoretycznych rozważań na temat twórczości, aktywności i postawy twórczej, z punktu widzenia praktyka-pedagoga należy przypomnieć, jakie funkcje pełni aktywność twórcza dzieci. W literaturze przedmiotu znajdujemy pięć funkcji aktywności twórczej. Są to:

- funkcja rozwojowa – sprzyja rozwojowi sfery poznawczej, emocjonalnej i manualnej;
- funkcja ekspresyjna – umożliwia wyrażanie indywidualnych myśli i przeżyć przez sztukę lub zabawę;
- funkcja socjalizacyjna – odgrywanie i przyjmowanie różnych ról społecznych;
- funkcja terapeutyczna – aktywność twórcza pomaga zredukować napięcia i lęki, pozwala na pokojowe rozwiązywanie konfliktów i problemów;
- funkcja edukacyjna – pozwala na opanowanie nowych wiadomości i umiejętności, wzbogaca proces uczenia się i prowokuje do eksploracji świata i jego przekształcania²³.

W ostatnich latach zmieniło się podejście do wychowania i kształcenia małego dziecka. Zauważono, że dziecko jest podmiotem tychże działań i należy wspierać jego podstawowe zdolności twórcze, bowiem głównym celem współczesnej edukacji jest kształcenie młodego pokolenia do aktywnego uczestnictwa w procesie permanentnych zmian zachodzących w świecie. Celem jest uposażenie wychowanka w takie kompetencje, które pomogą mu w szybkim dostosowaniu się do nowej rzeczywistości oraz by umiejętnie korzystał z dorobku kulturowego, a jednocześnie by samodzielnie włączał się w tworzenie nowej kultury. Do wypełniania tychże zadań potrzebna jest twórcza postawa, autonomia w działaniu oraz radość z samorealizacji²⁴. Człowiek współczesny wciągnięty w bieg historii przede wszystkim przez rozwój cywilizacji „musi się uczyć realizować zmiany”²⁵. Co oznacza, że człowiek „musi mieć świadomość rozdźwięku, jaki istnieje między naciskiem rzeczywistości zewnętrznej a naszym

²² S. Popek, *Zdolności i uzdolnienia twórcze – podstawy teoretyczne*, [w:] *Aktywność twórcza dzieci i młodzieży*, red. S. Popek, Warszawa 1988, s. 27.

²³ W. Puślecki, *Wspieranie elementarnych zdolności twórczych uczniów*, dz. cyt., s. 177.

²⁴ J. Uszyńska-Jarmoc, *Od twórczości potencjalnej do autokreacji w szkole*, Białystok 2007.

²⁵ R. Gloton, C. Clero, *Twórcza aktywność dziecka*, dz. cyt., s. 25.

własnym światem”²⁶. W procesie przystosowywania się do zmian wyróżnia się dwie drogi: przekształcanie nas samych, w celu przystosowania do warunków zewnętrznych lub w działaniu na rzecz przemiany świata. Obie wymagają aktywności własnej i twórczego ujmowania problemów. Ponadto „zdolność do zmiany wiąże się ze zdolnością do współdziałania, do poczucia solidarności”²⁷. Głównym wyzwaniem dla edukacji jest zmiana w podejściu do wychowanka i wychowawcy. Edukacja ma kształtować osobowości ludzkie wolne i zindywidualizowane, posiadające inicjatywę, zdolne do działań twórczych i odpowiedzialnych²⁸.

Duży wkład we współczesnym humanistycznym podejściu do edukacji mieli pedagodzy tak zwanego nowego nurtu wychowania. Kontestując herbertowskie nauczanie, postulowano zmianę podejścia do dziecka, wartości dzieciństwa i swobodnego rozwoju jednostki. Ich zdaniem, należało przenieść akcent z biernego naśladowania na stworzenie dziecku warunków do ujawniania własnej aktywności. Uważano, że dziecko kształtuje swoją osobowość dzięki swobodnej aktywności, która wynikała z jego potrzeb rozwojowych i stanowiła istotę procesu wzrastania. Podejście to doprowadziło też do zmiany poglądów na temat roli wychowawcy, który miał być towarzyszem dziecka, a nie jego dyrektywnym kierownikiem. Adolphe Ferriere twierdził, że każde dziecko ma skłonność do tworzenia i aby ją uszanować, należy ograniczyć działanie wychowawcy do dostarczenia mu niezbędnych materiałów oraz stworzenia odpowiedniej atmosfery i przygotowania otoczenia, by nie doprowadzić do rozproszenia uwagi. Ograniczenie zewnętrznej interwencji pozwoliłoby dziecku na urzeczywistnienie w rzeczach swoich idei, marzeń i wyobrażeń. Uważał on, że „u młodszych dzieci twórczość artystyczna związana jest ściśle z własnym, konkretnym doświadczeniem i stanowi równocześnie załączek postawy badawczej”²⁹. Herbert Read twierdzi, że „wyzwolenie autentycznej ekspresji człowieka, wywodzącej się z wrodzonej każdej jednostce potrzeby komunikowania innym ludziom własnych uczuć, myśli i przeżyć; uczenie bystrej obserwacji rzeczywistości; rozwijanie pamięci, spostrzegawczości oraz kształcenie umiejętności reagowania jednostki na sposoby ekspresji odbierane z zewnątrz ma prowadzić do wychowania człowieka integralnego”³⁰.

Wychowanie estetyczne powinno obejmować wszystkie formy osobistej ekspresji literackiej i poetyckiej (słownej), muzycznej, słowem formy integralnego zbliżenia do rzeczywistości, które dotyczą kształcenia

²⁶ Tamże, s. 25.

²⁷ Tamże, s. 26.

²⁸ Tamże, s. 28.

²⁹ A. Ferriere, *Breve initiation a l'Education Nouvelle*, Paryż 1951, s. 72-73.

³⁰ H. Read, *Wychowanie przez sztukę*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976 [Wstęp I. Wojnar, s. XLVII].

wszystkich zmysłów, na których opiera się świadomość jednostki, a wraz z nią ostatecznie inteligencja i zdolność wydawania sądów³¹. „Tylko poprzez harmonijną i nawykową zgodność tych zmysłów ze światem zewnętrznym może powstać zintegrowana osobowość”³².

Zadaniami wychowania estetycznego są:

1. Zachowanie naturalnej intensywności wszystkich rodzajów percepcji i wrażeń.

2. Wzajemna koordynacja rodzajów percepcji i wrażeń oraz tychże ze środowiskiem.

3. Ekspresja uczucia w formie komunikatywnej.

4. Komunikatywna ekspresja różnych rodzajów psychicznego doświadczenia, które bez takiego uzewnętrznienia pozostałoby częściowo lub całkowicie nieuświadomione.

5. Kształcenie zdolności wyrażania myśli w trafnej formie³³.

Te postulaty wprowadzają nas w tematykę ich praktycznego zastosowania, a zwłaszcza w aspekt czynników stymulujących postawę twórczą.

Czynniki sprzyjające rozwijaniu postawy twórczej

Pedagogika próbuje znaleźć odpowiedź na pytanie, jakie warunki dydaktyczno-wychowawcze sprzyjają rozwojowi dziecka. W tym przypadku interesują nas warunki, które nie będą hamować twórczej aktywności dziecka w wieku przedszkolnym, a będą prowadzić do ukształtowania postawy twórczej.

Należy powtórzyć, że aktywność twórcza dziecka w wieku przedszkolnym jest jego biologiczną potrzebą, która zaspokajana prowadzi w kierunku budowania siebie, poznawania rzeczywistości i jest warunkiem jej przekształcania. Postawa twórcza rozumiana jako dyspozycja do tworzenia istnieje w stanie potencjalnym u każdego człowieka i jest uwarunkowana czynnikami społeczno-kulturowymi panującymi w środowisku. Celem jest zatem ujawnienie tej potencjalnej możliwości w stronę rzeczywistej aktywności³⁴. R. Schulz do czynników stymulujących aktywność twórczą zalicza warunki („ogół czynników wpływających na podejmowanie, treść, intensywność, przebieg i rezultaty działań twórczych”³⁵), kontekst („działalność twórcza ma zawsze swój kontekst, odbywa się w szerszym układzie warunków [materialnych, przestrzennych, społecznych i kulturowych], które są dla innowatora środowiskiem jego działalności”³⁶) oraz środowisko.

³¹ Tamże, s. 14.

³² Tamże.

³³ Tamże, s. 15.

³⁴ R. Gloton, C. Clero, *Twórcza aktywność dziecka*, dz. cyt., s. 49.

³⁵ W. Puślecki, *Wspieranie elementarnych zdolności twórczych uczniów*, dz. cyt., s. 66.

³⁶ R. Schulz, *Twórczość – społeczne aspekty zjawiska*, dz. cyt., s. 329.

W celu uszczegółowienia zagadnienia zwrócimy uwagę na podział warunków i na czynniki środowiskowe stymulujące aktywność twórczą dziecka przedszkolnego. Warunki można podzielić na wewnętrzne i zewnętrzne. Te wewnętrzne nazywane są podmiotowymi, na które składa się wiedza, motywacja, system wartości, sprawności intelektualne.

Istotne znaczenie w kształtowaniu twórczości odgrywa inteligencja. Z punktu widzenia funkcjonalnego inteligencja rozumiana jest jako zdolność do rozwiązywania problemów w sposób innowacyjny, nie można skorzystać z repertuaru wytworzonych wcześniej schematów reakcji. Takie rozumienie inteligencji implikuje kolejny wniosek, iż rozwiązanie problemu jest aktem inteligencji, a równocześnie jest aktem twórczym. Poziom inteligencji wpływa na możliwości twórcze. Inteligencja jest związana także z myśleniem, które może przybierać formę myślenia konwergencyjnego lub dywergencyjnego. Takie rozróżnienie jest istotne dla zrozumienia, jakie czynniki stymulują twórczą lub odtwórczą postawę dziecka, z jednoczesnym stwierdzeniem, że obydwie formy mają swoje znaczenie w całościowym rozwoju. Oczywiście dla rozwoju twórczości myślenie dywergencyjne jest najkorzystniejsze. Kształtowane jest wtedy, kiedy dziecko rozwiązuje problemy otwarte³⁷. Rzecz jasna wcześniej trzeba dziecku dostarczyć pewnych schematów oraz wiadomości, które są niezbędne do rozwiązywania zadań otwartych, ale nie można ograniczać procesu edukacyjnego tylko i wyłącznie do zadań zamkniętych, bowiem to rozwija tylko myślenie konwergencyjne. Dorota Klus-Stańska wskazuje, że zajęcia w szkole (przedszkolu również) mają charakter transmisyjny, który nie prowadzi do myślenia pytajnego, poszukującego, otwartego, gdyż nauczyciel jest tym, który jest podmiotem pytającym i oczekującym jednej prawidłowej odpowiedzi³⁸. Właściwości psychiczne dziecka zostaną rozwinięte, jeśli zostaną odpowiednio stymulowane, a to będzie zależało od innych warunków, które nazywamy zewnętrznymi.

Do zewnętrznych warunków zalicza się czynniki materialne, techniczne, społeczne i kulturowe. Taki podział pomaga zrozumieć rolę nauczyciela-wychowawcy dziecka przedszkolnego, który ma stwarzać odpowiednie warunki zewnętrzne w celu ujawniania potencjału twórczego dziecka. Jest on odpowiedzialny za dostarczenie dziecku odpowiednich bodźców, materiałów, środków, które pomogą mu w wyrażaniu siebie poprzez różnego rodzaju działania. Trzeba zmienić podejście w pracy z dzieckiem na rzecz kreatywności („Wyobraźnia powinna ujawnić swoją

³⁷ R. Gloton, C. Clero, *Twórcza aktywność dziecka*, dz. cyt., s. 87; zob. W. Puślecki, *Wspieranie elementarnych zdolności twórczych uczniów*, dz. cyt., s. 206-210; D. Klus-Stańska, *Konstruowanie wiedzy w szkole*, Olsztyn 2002.

³⁸ Zob. D. Klus-Stańska, M. Nowicka, *Sensy i bezsensy edukacji wczesnoszkolnej*, Warszawa 2005.

zasadniczą istotę, zrywając z funkcją odtwórczą na rzecz kreatywności. Rozwój u coraz większej liczby ludzi wyobraźni twórczej, zdolności do działania, umiejętności realizacji oznacza nie tylko wzmożenie postępu technicznego czy nawet postępu cywilizacji, ale jest identyczny z równowagą życiową ludzi, warunkiem ich indywidualnego szczęścia w świecie, gdzie każdy jest powołany do wielokrotnych zmian w toku swojej drogi życiowej³⁹), dialogu, spontaniczności („Twórczość jest wyznaczona przez dzieła, istnieje tylko dzięki nim. Może się w pełni urzeczywistniać jedynie w otwartym i swobodnym klimacie porozumienia z drugim człowiekiem, w środowisku bogatym i stymulującym wrażliwość i wyobraźnię, polega przede wszystkim na przeżywanych doświadczeniach osobistych⁴⁰) i akceptacji pomysłowości dziecka w rozwiązywaniu problemów („Po, to by dziecko mogło wyzwolić swój wewnętrzny świat i posługiwać się właściwymi mu sposobami ekspresji – gestem i mimiką, słowem mówionym, aktywnością plastyczną i muzyczną – trzeba uszanować jego spontaniczność, czuwać nad tym, by unikać wszystkiego, co może przyciągać za sobą zahamowanie ekspresji, a tym samym myślenia, a także zniszczenia tendencji ekspresyjnych⁴¹).

Czynnikiem stymulującym postawę twórczą będzie również postawa nauczyciela-wychowawcy, który jest organizatorem procesu dydaktyczno-wychowawczego (od niego zależy dobór celów, treści, metod, form i środków). Pozytywna relacja między dzieckiem a dorosłym, w którym dorosły nie jest tym, który kieruje, prowadzi w atmosferze wolności i dialogu do budowania własnego pozytywnego obrazu siebie. Dziecko poznaje siebie, swoje uczucia i staje się zdolne do ich wyrażania. Dla R. Glotona istotne jest to, żeby dziecko organizowało swoje życie w myśl swoich doświadczeń przeżywanych w sposób bezpośredni⁴². I dalej, człowiek twórczy, to człowiek autentyczny. A rolą drugiego człowieka jest akceptowanie go takim, jaki jest, bez osądzania go i bez aprobaty, nie identyfikując się z nim, ale uznając w sposób, który nazywany jest rozumieniem empatycznym. Do warunków zewnętrznych trzeba zaliczyć zatem wolność, komunikowanie się z drugim człowiekiem i środowisko, w którym dziecko się rozwija.

Do czynników związanych ze środowiskiem można zaliczyć właściwości środowiska wychowawczego w tym rodzinnego, przedszkolnego, rówieśniczego, instytucji kulturalno-oświatowych, ale także kontekst kulturowy tegoż środowiska.

³⁹ R. Gloton, C. Clero, *Twórcza aktywność dziecka*, dz. cyt., s. 27.

⁴⁰ Tamże, s. 48.

⁴¹ Tamże, s. 105.

⁴² Tamże, s. 47.

Wymienione powyżej warunki sprzyjające rozwojowi postawy twórczej nie wyczerpują zagadnienia, ale stanowią punkt wyjścia do dalszych poszukiwań badawczych. Jednym z warunków zewnętrznych jest organizacja procesu dydaktyczno-wychowawczego w przedszkolu, dlatego kolejnym punktem będzie wskazanie, w jakich obszarach edukacyjnych można rozwijać postawę twórczą dziecka przedszkolnego.

Obszary edukacyjne sprzyjające ekspresji dziecięcej

Ekspresja dziecięca najbardziej kojarzy się z obszarami edukacyjnymi, które zostały zdefiniowane w podstawie programowej z roku 2009⁴³ jako wychowanie przez sztukę. Wyodrębniono zatem trzy obszary, w których dziecko wchodzi w świat teatru, muzyki i plastyki. Jednakże, zgłębiając cele i treści tychże obszarów, nie dostrzegamy, by w sposób szczególny zwrócono uwagę na kształtowanie postaw twórczych dziecka. Zakłada się, co prawda, że dziecko ma „odgrywać role w zabawach parateatralnych, posługując się mową, mimiką, gestem i ruchem” oraz ma umieć „posługiwać się rekwizytami” (obszar 7, punkt 2), ale praktyka wskazuje, że realizacja tego założenia częściej przybiera charakter odtwórczy. Przykładem mogą tu być przedstawienia z okazji różnorodnych uroczystości przedszkolnych. Zatem każdy nauczyciel, mający na uwadze problem rozwoju postawy twórczej dziecka, powinien postawić sobie pytanie, na ile, w ciągu całego roku, organizuje dzieciom takie zajęcia, w których mają one możliwość wyrażania siebie w formach teatralnych, w sposób spontaniczny, np. dostarczając im tylko pewnych rekwizytów. Oczywiście ważne jest, by dziecko zapoznać z teatralną formą wypowiedzi według pewnego scenariusza, schematu, ale ma to być podstawa, na której buduje się twórczą formę wyrażania się.

W kolejnym obszarze, jakim jest wychowanie przez muzykę, uważa się potrzebę wprowadzenia dziecka w świat muzyki i wyrażania jej poprzez odtwarzanie dynamiki, tempa i wysokości dźwięku w tańcu i płąsiec. Postawa twórcza w tym obszarze ma być realizowana dzięki umożliwieniu dziecku tworzenia muzyki za pomocą instrumentów perkusyjnych i improwizacji ruchowej. W obliczu założeń teoretycznych pedagogiki twórczości zapisane w podstawie programowej założenia wydają się dość ubogie. Można jednak przypuszczać, że twórczy nauczyciele/wychowawcy, a także prowadzący w przedszkolu zajęcia rytmiczne wychodzą poza wyznaczone cele i realizują je, stosując różne metody, rozwijające postawę twórczą. Stwarzając dziecku odpowiednie warunki i przyjazną

⁴³ Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz innych form wychowania przedszkolnego, Dz. U. z dn. 15 stycznia 2009 r. nr 4, poz. 17.

atmosferę, będzie ono nie tylko odtwórcą i biernym odbiorcą muzyki, ale aktywnym twórcą. Metody, które sprzyjają dziecku w tym zakresie, to znana metoda Carla Orffa, Zoltana Kodaly'ego, Emila J. Dalcroze'a czy Edwina Eliasa Gordona. Twórcze wyrażanie siebie przez ruch i muzykę proponuje również Rudolf Laban⁴⁴ czy Weronika Sherborne.

Jednak największe możliwości rozwijania aktywności twórczej daje wychowanie przez wyrażanie się w różnych formach plastycznych. Dziecko w wieku przedszkolnym chętnie i dużo rysuje, maluje, tworzy własne arcydzieła. W praktyce, wiele zajęć obowiązkowych realizujących cele i treści z innych obszarów edukacyjnych opiera się na aktywności plastyczno-technicznej. I tak, jak w poprzednich przypadkach, trzeba zastanowić się, w jakim stopniu aktywność ta jest twórcza. Ile zajęć ma charakter transmisyjny i opiera się na zadaniach zamkniętych, które wymagają tylko i wyłącznie zastosowania schematu, algorytmu? Trzeba na nowo podkreślić ważność stwarzania dziecku sytuacji, w których zadania są otwarte lub półotwarte, by dziecko rozwijało myślenie dywergencyjne.

Nie można rozpatrywać problemu kształtowania postawy twórczej dziecka w wieku przedszkolnym tylko w trzech wymienionych obszarach, mimo że w podstawie nie zapisano ani w celach, ani w treściach, w sposób jasny, że edukacja przedszkolna ma kształtować i bazować na kulturze twórczości. Wyrażanie siebie, tworzenie własnej osobowości i obrazu siebie, komunikowanie się z innymi związane jest ze wszystkimi obszarami edukacyjnymi. Wzbogacanie mowy dziecka na tym etapie ma istotne znaczenie dla rozwijania zdolności twórczych, które dotyczą płynności słownej, skojarzeniowej, ekspresyjnej, ideacyjnej i figuralnej⁴⁵. Dziecko wprowadzane jest w świat książki, słowa pisanego przez literaturę w różnych formach i gatunkach literackich. Może się też w podobny sposób wyrażać. Metodą, która rozwija te umiejętności, jest metoda opowieści ruchowej Josefa Gotfryda Tulina.

Na uwagę zasługuje także koncepcja pedagogiczna Celestyna Freineta, który rozwinął różne formy swobodnej ekspresji dziecka wyrażającej się w zajęciach plastycznych, muzycznych, ruchowych i technicznych (majsterkowanie).

Kształtowanie gotowości szkolnej w zakresie matematyki daje również wiele możliwości stymulowania twórczej postawy dziecka, rozwijanie intuicji matematycznej i myślenia dywergencyjnego. W nauczaniu matematyki w szkole w zasadzie dominuje myślenie konwergencyjne, ale trzeba zauważyć, że najnowsze tendencje pedagogiczne kładą nacisk na

⁴⁴ Zob. J. Karbowniczek, M. Kwaśniewska, B. Surma, *Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką*, Kraków 2012, s. 232-267.

⁴⁵ W. Puślecki, *Wspieranie elementarnych zdolności twórczych uczniów*, dz. cyt., s. 36.

rozwój myślenia dywergencyjnego (zwłaszcza w przedszkolu), które pozwala na zrozumienie całej strategii rozwiązywania zadania matematycznego. Jest to jednak zależne od nauczyciela-wychowawcy i metod przez niego stosowanych.

Wnioski dla praktyki pedagogicznej

Twórczość dziecka przejawia się w różnych sferach jego aktywności. Punktem wyjścia jest rozwój pełnej zintegrowanej osobowości dziecka. Dziecko uczy się tylko dzięki własnej aktywności, a rolą dorosłego jest stworzenie mu przyjaznej atmosfery dla wyrażania siebie, odpowiednich warunków, w których będzie mogło rozwinąć cechy i kompetencje pomocne w dostosowywaniu się do zmieniającej się rzeczywistości. Zadaniem każdego człowieka jest poznawanie świata i jego przetwarzanie, w sposób twórczy i odpowiedzialny. To wszystko rozwija się już w najmłodszym wieku. Jednakże zależy to od wielu czynników. Te, na które mamy wpływ, możemy dostosowywać do nowych założeń. W tym przypadku postulujemy, by w przedszkolu realizacja podstawy programowej nie ograniczała działania dzieci i ich wychowawców. Humanistyczne podejście do edukacji dziecka daje współczesnemu nauczycielowi wiele rozwiązań teoretyczno-praktycznych. Na pierwszym miejscu stawia się indywidualne podejście do dziecka. Możliwość obserwowania dziecka podczas jego własnej aktywności pozwala stwierdzić, na jakim etapie się ono znajduje, jakie ma możliwości i jakie potrzeby. Nacisk na zajęcia grupowe, prowadzone metodami podającymi, asymilującymi wiedzę nie pomaga osobie dorosłej w trafnej ocenie osiągniętych przez dzieci efektów. Wychowawca ma być towarzyszem dziecka, a nie jego kierownikiem. Przeniesienie akcentu z dyrektywnej roli nauczyciela na tego, który pozwala dziecku na jego samorealizację, jest kolejnym krokiem w kierunku kształtowania postawy twórczej nie tylko dziecka.

Dziecko jest twórcze, ale w pewnym momencie ta jego spontaniczna twórczość może być skutecznie zahamowana przez transmisyjny charakter procesu edukacyjnego. Ważne jest uświadomienie sobie, jakie są plusy i minusy tradycyjnego podejścia do dziecka i jego edukacji.

Zmiana w podejściu do organizacji działań edukacyjnych w przedszkolu wymaga w pierwszej kolejności zdiagnozowania problemu w danej placówce. Refleksji na temat własnej postawy względem rozumienia, czym jest twórczość, otwartości na wyrażanie siebie przez dzieci czy sposobów organizowania warunków zewnętrznych w przedszkolu. Kolejnym krokiem będzie analiza możliwości wprowadzenia ewentualnych zmian. Trzeba pamiętać, że zawsze można pracować lepiej i w każdej chwili być otwartym na zmiany, które dokonujemy w imię dobra dzieci.

Nie można ograniczać działań stymulujących postawę i aktywność twórczą tylko i wyłącznie do trzech obszarów edukacyjnych z zakresu wychowania przez sztukę. Konstruowanie wiedzy przez dziecko wymaga własnych poszukiwań, które prowadzą je do samorealizacji i samokształtowania.

Bibliografia

Edukacja kreatywna, red. E.A. Zwolińska, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2005.

Feriere A., *Breve initiation a l'Education Nouvelle*, Ed. Bourrelier, Paryż 1951.

Gloton R., Clero C., *Twórcza aktywność dziecka*, przekł. I. Wojnar, WSiP, Warszawa 1976.

Karbowniczek J., Kwaśniewska M., Surma B., *Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką*, Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM, Kraków 2012.

Klus-Stańska D., *Konstruowanie wiedzy w szkole*, Wydawnictwo UW-M, Olsztyn 2002.

Klus-Stańska D., Nowicka M., *Sensy i bezsensy edukacji wczesnoszkolnej*, WSiP, Warszawa 2005.

Kujawiński J., *Rozwijanie aktywności twórczej uczniów klas początkowych*, WSiP, Warszawa 1990.

Malicka M., *Uroki i trudy twórczego życia*, Wydawnictwo NK, Warszawa 1982.

Mądrycki T., *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, WSiP, Warszawa 1977.

Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz innych form wychowania przedszkolnego, Dz. U. z dn. 15 stycznia 2009 r. nr 4, poz. 17.

Popek S., *Zdolności i uzdolnienia twórcze – podstawy teoretyczne*, [w:] *Aktywność twórcza dzieci i młodzieży*, red. S. Popek, WSiP, Warszawa 1988, s. 9-39.

Przetacznik-Gierowska M., *Zmiany rozwojowe aktywności i działalności jednostki*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, red. M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, PWN, Warszawa 2000, s. 151-189.

Puślecki W., *Wspieranie elementarnych zdolności twórczych uczniów*, Impuls, Kraków 1999.

Read H., *Wychowanie przez sztukę*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976, [Wstęp I. Wojnar, s. XLVII].

Schulz R., *Twórczość – społeczne aspekty zjawiska*, PWN, Warszawa 1990.

Szmidt K. J., *Pedagogika twórczości*, Pedagogika GWP, Gdańsk 2007.

Szuman S., *Aktywność własna jako czynnik rozwoju dziecka w okresie*

Tyszkowa M., *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa 1977.

Uszyńska-Jarmoc J., *Od twórczości potencjalnej do autokreacji w szkole*, Trans Humana, Białystok 2007.

Wojnar I., *Humanistyczne intencje edukacji*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2000.

Wojnar I., Przedmowa do wydania polskiego, [w:] R. Gloton, C. Clero, *Twórcza aktywność dziecka*, przekł. I. Wojnar, WSiP, Warszawa 1976, s.13-33.

Streszczenie

Celem artykułu jest przybliżenie wybranych teoretycznych i praktycznych aspektów kształtowania postawy twórczej dzieci w wieku przedszkolnym. W pierwszej kolejności przedstawiono niezbędne wyjaśnienia terminologiczne, wprowadzające w szeroką tematykę twórczości, aktywności własnej, twórczej aktywności i postawy twórczej dziecka. Ze względu na różnorodne podejścia do twórczości dziecka przyjęto założenia humanistyczno-podmiotowe, które wskazują, że dziecko jest twórcze. Twórczość dziecka przejawia się w jego aktywności, tworzeniu dzieł, które są efektem pracy wyobraźni, która organizuje i porządkuje oraz przekształca informacje ze świata zewnętrznego. Jest ona związana z jego rozwojem, budowaniem siebie i wynika z potrzeby wzrastania.

W drugiej kolejności zwrócono uwagę na czynniki, które sprzyjają rozwojowi postawy twórczej dziecka w wieku przedszkolnym. Ich podział na warunki, kontekst i środowisko pozwala zrozumieć złożoność tego zjawiska. Daje też konkretne przesłanki dla praktyki pedagogicznej. Na końcu artykułu przeanalizowano podstawę programową wychowania przedszkolnego z roku 2009 w celu wskazania, jakie cele i treści stymulują kształtowanie postawy twórczej dziecka. Głównym wnioskiem i postulatem, który wynika z analizy literatury przedmiotu, jest zauważenie i uświadomienie współczesnemu nauczycielowi, że jego zadaniem jest stworzenie takich warunków, w których dzieci będą mogły w sposób swobodny wyrażać siebie, przetwarzać zastaną rzeczywistość w celu samorealizacji. Zauważono potrzebę zmiany w podejściu do roli nauczyciela, który ma być towarzyszem dziecka, stwarzającym mu sytuacje problemowe.

Słowa kluczowe: twórczość, twórcza aktywność, własna aktywność dziecka, postawa twórcza.

Theoretical assumptions shaping creative attitude in preschool children

Summary

Aim of this paper is to present some theoretical and practical aspects of the development of creative attitude in preschool children. Firstly, the clarification of terminology was presented, introducing the broad theme of creativity, one's own activity, creative activity and creative attitude of the child. Due to the variety of creative approaches to the child we have chosen humanistic approach which indicates that the child is creative. Creativity manifests itself in child's own activity, creating works that are the result of his imagination, which organizes and transforms the information from the outside world. It is linked to the development and is driven by the need to grow.

In the second place, we drew attention to the factors that favor the development of creative attitude in preschool children. The division on the conditions, context and environment helps to understand the complexity of this phenomenon. It also provides concrete evidence for the practice of teaching. At the end of the article we examine the basis of pre-school education program published in 2009 in order to identify the objectives and content that stimulate the development of children's creative attitude. The main demand and the application that results from an analysis of the literature is to help the teacher to notice and to realize that his job is to create an environment in which children can freely express themselves, and process the new reality for self-realization. The need for change in the approach to the role of the teacher was noted. He is to be a child companion, creating for him the situations to resolve.

Keywords: creativity, creative activity, the child's own activity, a creative attitude.